

KRZYSZTOF AMIELAŃCZYK

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Z historii ustawodawstwa rzymskiego w sprawach karnych. Próba periodyzacji

1. Przedmiotem niniejszego krótkiego szkicu jest wskazanie linii rozwojowych rzymskiego prawa karnego na podstawie przeglądu potwierdzonych źródłowo rzymskich ustaw o tematyce karnej. Dzieje tych ustaw są rozległe, bo towarzyszą państwu rzymskiemu praktycznie niemal od zarania państwowości aż po jego upadek. Fenomen rzymskiego prawa karnego polega jednak na tym, że ustawy karne – w zasadniczej swej masie wydane u schyłku republiki rzymskiej głównie przez dyktatora Sullę (81–80 r. p.n.e.) oraz u zarania pryncypatu przez cesarza Augusta – obowiązywały jeszcze, a przynajmniej najważniejsze z nich, do czasów cesarza Justyniana (527–565 r. n.e.). Dzieło kodyfikacji nie oznaczało zresztą końca tej kariery: znaczna część rozwiązań przyjętych w ubiegłych wiekach w ustawach karnych mogła rozpocząć teraz swoje nowe życie.

Ustawy karne, począwszy od *lex Calpurnia de repetundis*, zaczęły mieć charakter materialno-procesowy, bo regulując odpowiedzialność za określone przestępstwa, jednocześnie powoływały specjalne trybunały karne do ich osądzania. Ustawy te zwykło się nazywać w literaturze romanistycznej *leges iudiciorum publicorum* z racji tego, że przestępstwa sędzić miały *iudicia publica* (*quaestiones*, najpierw *extraordinariae*, później *perpetuae*), a nie *iudicia privata*.

Już z tego chociażby powodu ustawa karna jawi się centralnym zagadnieniem w badaniach nad rzymskim prawem karnym. Skoro historia rzymskiego prawa karnego (i procesu karnego) tak ściśle związana jest z losami ustawy karnej, wydaje się, że można, a wręcz należy, odnieść się na wstępie do kwestii periodyzacji dziejów rzymskiego prawa karnego, właśnie z wykorzystaniem informacji o losach tego ustawodawstwa. Sprawa wyróżnienia poszczególnych okresów historycznych nie jest zadaniem łatwym, ale próba wskazania progów chronologii na potrzeby niniejszego przeglądu rzymskiego ustawodawstwa karnego wydaje się celowa i pożyteczna.

W polskiej literaturze romanistycznej warta odnotowania jest praca Wiesława Mossakowskiego, uznanego badacza rzymskiego prawa karnego, który dostrzegł pojawiające się ogromne trudności w periodyzacji rzymskiego prawa karnego. Pomimo niewątpliwych kłopotów, jakie romanistom sprawia ta periodyzacja, możliwe było, jego zdaniem, ustalenie swoistego „protokołu zbieżności” poglądów co do wydarzeń mających kluczowe znaczenie dla jego rozwoju. Moim zdaniem, powstała w ten sposób propozycja jednak nie zadowalała¹.

W. Mossakowski zaproponował następujący schemat chronologii rzymskiego prawa karnego:

- I. Okres prawa archaicznego (od zarania dziejów Rzymu do roku 149 p.n.e.):
 - podokres wczesnego prawa archaicznego (do 300 r. p.n.e.),
 - podokres późnego prawa archaicznego (300–149 r. p.n.e.).
- II. Okres prawa późnej republiki (149–27 p.n.e.).
- III. Okres prawa pryncypatu (od 27 r. p.n.e. do 283 r. n.e.).
- IV. Okres prawa dominatu (284–527 r. n.e.).
- V. Okres prawa justyniańskiego (527–565 r. n.e.).

Wadą powyższej propozycji periodyzacji jest wyróżnienie zaledwie dwóch zdarzeń historycznych: *lex Valeria de provocatione* z 300 r. p.n.e. i *lex Calpurnia de repetundis* z roku 149 p.n.e., mających oczywiście wpływ na rozwój rzymskiego prawa karnego, ale odnoszących się jedynie do republiki, oraz powielenie w znacznej mierze mało oryginalnego podziału prawa na prawo republiki, pryncypatu, dominatu i prawo justyniańskie.

Przypomnieć też warto, że dość dużą popularnością swego czasu cieszył się pogląd włoskiego romanisty V. Arangio Ruiza, który w swoim znanym dziele *Storia del diritto romano* postawił interesującą tezę, że tak jak dla rzymskiego prawa prywatnego „okresem klasycznym” był II wiek n.e., tak dla prawa karnego „okres klasyczny” przypadają na wiek I p.n.e.² Należy zaprzeczyć już na wstępie trafności tego poglądu. Można w istocie odnieść pierwsze wrażenie, że prawo karne republiki rzymskiej w stosunku do prawa karnego pryncypatu jest bardziej uporządkowane i przejrzyste, a nawet – paradoksalnie, pomimo mniejszej ilości źródeł, łatwiej poznawalne i zrozumiałe dla współczesnego badacza. Zasługa w tym przede wszystkim zwartych, kompleksowych legislacji Sulli i Augusta³, noszących cechy swoistych „systemów” rzymskiego prawa karnego, które powoływały każdorazowo stałe trybunały przysięgłych – *quaestiones perpetuae*. Ale takie postrzeganie obrazu rzymskiego prawa karnego byłoby niezwykle uproszczone:

¹ W. Mossakowski, *Problematyka periodyzacji rzymskiego prawa karnego*, Acta Universitatis Nicolai Copernici, Nauki Humanistyczno-Społeczne, Prawo XXXIV, z. 284 (1994), s. 13.

² Por. np. B. d’Orgeval, *L’empereur Hadrien, Oeuvre législative et administrative*, Paris 1950, s. 318.

³ Por. zwłaszcza: R. Bauman, *The leges iudiciorum publicorum and their Interpretation in the Republic, Principate and Later Empire*, ANRW II,13 (1980), s. 103–233. Syntetyczny przegląd ustawodawstwa rzymskiego w sprawach karnych zawiera także artykuł M. Kuryłowicza, *Ustawodawstwo rzymskie w sprawach karnych*, Annales UMCS 35.1 (1988), s. 29–38.

aktywność przejawiająca się w stanowieniu prawa za pomocą ustaw przez Sullę i Augusta była zaledwie znakiem epoki: działały wtedy jeszcze zgromadzenia ludowe i zachowane były w przypadku obu władców przynajmniej pozory demokracji republikańskiej. Sulla objął rządy jako *dictator legibus scribendis et rei publicae constituendae*, a August szanował jeszcze większość urzędów republikańskich. Brak ustaw karnych w okresie pryncypatu nie może być postrzegany jako zaniechanie rozwoju na tej tylko podstawie, że zgromadzenia ludowe przestały funkcjonować pod koniec I wieku n.e. (za cesarza Nerwy). Funkcję wpływania na kształt prawa karnego przejęły przeciwieństwo udanie inne czynniki prawotwórcze: senat rzymski, cesarze i jurysprudencja.

W nauce zdaje się jednak, przy całym skomplikowaniu problemu, przeważać w kwestii periodyzacji prawa karnego podejście „procesowe”. Rzeczywiście nie podlegają dyskusji racje W. Reina i A. Burdese, którzy oddzielali, jako niezależne okresy historyczne, okres sądownictwa *quaestiones* i sądownictwa *extra ordinem*⁴, chociaż skądinąd częściowo „nakładały się” na siebie. Ten podział jawi się zresztą jako równoległy do podziału przestępstw na *crimina legitima* i *crimina extraordinaria*. Jednak takowe – rzecz można – materialno-procesowe powiązanie w ramach prób periodyzacji jest dość zawodne, na co wskazywał już W. Mossakowski⁵. Wydaje się zatem, że szukając innej jeszcze metody rozwiązania trudnego problemu, można podążyć konkurencyjnym tropem i powiązać chronologię dziejów rzymskiego prawa karnego z losami samych ustaw karnych. Próba taka mogłaby wyglądać następująco:

- I. Okres archaicznego prawa karnego: od ustaw królewskich i Ustawy XII Tablic do objęcia władzy przez Sullę (okres ustawodawstwa epizodycznego).
- II. Okres rozwoju ustawodawstwa w sprawach karnych od Sulli do Augusta (okres ustawodawstwa systemowego).
- III. Okres twórczej interpretacji ustaw karnych przez senat, cesarzy i jurysprudencję klasyczną.
- IV. Okres kodyfikowania rzymskich ustaw karnych w ramach dzieł kodyfikacji prawa (od Teodozjusza do Justyniana).

Oczywiście, zaproponowana próba periodyzacji, tak jak każda inna, nie jest pozbawiona wad. Nie uwzględnia, tak jak to się często zwykło czynić, dziejów procesu karnego⁶. Założyłem jednak, że mimo wszystko przemiany w postępowaniu karnym były tylko pochodną aktywności ustawodawczej Rzymian, a przykładanie przesadnej wagi do niektórych wydarzeń, np.: wprowadzenia *provocatio ad populum* przez *lex Valeria de provocazione* z 300 r. p.n.e., która prze-

⁴ W. Rein, *Das Kriminalrecht der Römer von Romulus bis auf Justinianus*, Aalen 1962, s. 63–70, A. Burdese, *Manuale di diritto pubblico romano*, Torino 1966 (1982), s. 230 i n.

⁵ W. Mossakowski, *op. cit.*, s. 7.

⁶ Por. zarys dziejów procesu karnego i przyjętą periodyzację w pracy: W. Litewski, *Rzymski proces karny*, Kraków 2003, s. 23–68.

cież miała ograniczone znaczenie (dotyczyła wyłącznie odwołania się od wyroku śmierci orzeczonego wobec obywatela rzymskiego i nie pozwalała na odwoływanie się od wyroków *quaestiones* i niektórych magistratur), albo powołania pierwszej stałej *quaestio* w *lex Calpurnia repetundis* w 149 r. p.n.e. (procedura prawdopodobnie toczyła się jednak według reguł *legis actio sacramento*), czy uporządkowania karnej procedury sądowej przez Augusta w ramach jego *lex Iulia iudiciorum publicorum* z 17 r. p.n.e., może przynieść w takich próbach więcej szkody niż pożytku. Poza tym wypieranie *quaestiones perpetuae* przez *cognitio extra ordinem* to długi i niemożliwy do choćby względnie precyzyjnego umieszczenia w czasie proces historyczny. Nie może być też żadną precyzyjną cezurą pojawienie się w procesie karnym przed *quaestiones* skargi – *accusatio*⁷, jako że w procesie kognicyjnym doszło do wymieszania trybu akuzacyjnego z inkwizycyjnym.

Rzymianie wielką atencją darzyli swoje ustawy, najlepszym przykładem jest Ustawa XII Tablic z 451 r. p.n.e., która formalnie nigdy nie została uchylona, pisał o niej w swoim podręczniku Gaius, często nawiązywali do niej wielcy juryści (jak Celsus i Julian), dyskutowali na jej temat jurysta Caecilius Africanus i filozof Favorinus, co tak barwnie relacjonował Gellius w *Noctes Atticae*. Nie dziwi więc także długowieczność *leges iudiciorum publicorum*. Ich obecność w kompilacji justyniańskiej jest więc raczej pochodną przywiązania Rzymian do swej tradycji niż dowodem na pełną aktualność przyjętych kilka wieków wcześniej pewnych ponadczasowych rozwiązań. Tę tezę zdaje się tylko potwierdzać metoda przyjęta przez kompilatorów, którzy nie zadbali w jakiś specjalny sposób, by odtworzyć oryginalne brzmienie dawnych *leges*, lecz ich treść przywołali poprzez komentarze jurystów klasycznych, wygłoszone na ich temat. Z drugiej strony może to wynikać z faktu, że te ustawy nie były już znane w oryginalnym brzmieniu nie tylko kompilatorom justyniańskim, ale może nawet jurystom klasycznym.

W rezultacie poszczególne tytuły księgi czterdziestej ósmej Digestów justyniańskich w znakomitej większości noszą specyficzne tytuły (zaczynające się od słów: *Ad legem...*), które od razu demaskują ten zabieg.

Ponadto, szczegółowe badania porównawcze dowodzą często znacznych różnic pomiędzy oryginalną treścią ustaw (oczywiście wtedy gdy jest ona znana) a tą znaną z kodyfikacji justyniańskiej. Różnice są efektem zmian, jakie dokonały się na przestrzeni wieków w prawie karnym poprzez działalność prawodawczą senatu rzymskiego (*senatus consulta*), działalność interpretacyjną cesarzy (głównie poprzez reskrypty cesarskie) oraz rzymskiej jurysprudencji. W rezultacie – pomimo zachowania tradycyjnych nazw – trudno jest mówić po upływie wieków, że mamy jeszcze do czynienia z tymi samymi ustawami.

Metoda przedstawiania materii prawa karnego według tytułów ustaw ma zresztą uzasadnienie i genezę w praktyce stosowanej przez samych jurystów

⁷ Tak postulował W. Mossakowski, *op. cit.*, s. 6.

klasycznych, którzy pisząc swe dzieła na temat prawa karnego podobnie rozpoczęli fragmenty swych prac, tytułując poszczególne komentarze zwrotem: *Ad legem...* Najlepszym przykładem są dzieła Ulpiana *De officio proconsulis* (księga VII i VIII) i Voluvisusa Maecianusa (*De iudiciis publicis*)⁸.

Taką samą metodę redakcji można dostrzec w Kodeksie Teodozjańskim i Kodeksie Justyniana, o czym będzie jeszcze mowa, a także w poklasycznych opracowaniach, np. Sentencjach Paulusa: *Ad legem Corneliam de sicariis et veneficis* (P.S. 5,23), *Ad legem Pompeiam de parricidis* (P.S. 5,24), *Ad legem Corneliam testamentariam* (P.S. 5,25), *Ad legem Iuliam de vi publica et privata* (P.S. 5,26), *Ad legem Iuliam peculatus* (P.S. 5,27), *Ad legem Iuliam repetundarum* (P.S. 5,28), *Ad legem Iuliam maiestatis* (P.S. 5,29), *Ad legem Fabiam* (P.S. 5,30).

2. Przywołując najodleglejszą tradycję rzymskiego ustawodawstwa karnego, rozpocząć wypada od informacji o ustawach królewskich, a zwłaszcza Nумы Pompiliusza, które jako tzw. *leges regiae* są spisаныmi normami prawa zwyczajowego, w których mieszały się elementy prawne i sakralne. Wiemy, że król miał do pomocy urzędników sądowych, którzy zajmowali się sądzeniem dwóch przestępstw: *perduellio* (zdrady stanu) i *parricidium* (zabójstwa człowieka wolnego). Tym pierwszym zajmowali się *duumviri perduellionis*, drugim *quaestores parricidi*. Z czasem *duumviri perduellionis* przejmowali wszystkie inne sprawy o charakterze politycznym, a *quaestores parricidi* wszystkie inne *causae capitales*, nie tylko sprawy o zabójstwa.

W szczególności zachowała się norma dotycząca zabójstwa – *parricidium*. Przestępstwo *parricidium* i grożąca za nie okrutna „kara worka” (*poena cullei*) należą do najciekawszych i wciąż zagadkowych instytucji rzymskiego prawa karnego. Z tego względu problematyka ta od dawna należy do najchętniej podejmowanych przez naukę, także polską⁹.

Tradycja ustawodawcza *parricidium* sięga więc prawdopodobnie ustawy królewskiej Nумы (a więc pocz. VII w. p.n.e.)¹⁰. Słynna norma: *si qui hominem liberum dolo sciens mortui duit, paricidas esto* (lex Numae 12) [„Jeśli ktoś człowieka wolnego umyślnie zabija, uważany jest za zabójcę – ojcobójcę”] znajduje się w przekazie Festusa¹¹.

⁸ M. Kuryłowicz, *op. cit.*, s. 30.

⁹ Por. np.: H. Kupiszewski, *Quelques remarques sur le parricidium dans le droit romain classique et post-classique*, Studi E. Volterra, Milano 1971, t. IV, s. 602 i n.; A. Dębiński, *Poena cullei w rzymskim prawie karnym*, Prawo Kanoniczne 37 (1994), nr. 3–4, s. 133–146; K. Amiełańczyk, *Parricidium i poena cullei*, [w:] *Religia i prawo karne w starożytnym Rzymie*, Lublin 1998, s. 139–150 (i literaturę tam podaną); M. Jońca, *Poena cullei. Kara czy rytuał?*, Zeszyty Prawnicze UKSW 5.1 (2005), s. 83–95.

¹⁰ Autorstwo Nумы nie jest do końca pewne. Być może norma pochodzi z początków republiki, gdy już wypędzono królów, por.: J.D. Cloud, *Parricidium: from the lex Numae to the lex Pompeia de parricidis*, ZSS 88 (1971), s. 3.

¹¹ Festus (P. 221).

Numa Pompiliusz wydał też ustawę, w której określił odpowiedzialność za zabójstwo nieumyślne¹². Przepisy autorstwa króla Numy, dotyczące zabójstwa (*parricidium*), w dawnych czasach rozumianego jako zabójstwo wolnego człowieka lub zabójstwo *pater familias*, konstruowały czytelną „teorię winy”, polegającą na rozróżnieniu czynu dokonanego z winy umyślnej (*dolo*) i nieumyślnej (*imprudens*)¹³.

Analogiczne przepisy zawierała zapewne także Ustawa XII Tablic. Zachował się jednak tylko przepis dotyczący zabójstwa nieumyślnego: *Si telum manu fugit magis quam iecit aries subicitur* (Lex duodecim tabularum 8, 24)¹⁴ [„Jeśli oręż bardziej z ręki wymknął się niż był rzucony, baran jest składany w ofierze”].

Ustawa XII Tablic była przez Liwiusza z dużą przesadą nazywana *fons omnium publici privatique iuris*, ale z rekonstrukcji rzeczywiście wynikać może, że regulowała także liczne kwestie z zakresu prawa karnego. Materia prawa karnego znajdowała się prawdopodobnie tylko na tablicach VIII i IX¹⁵. Kazyistyczny charakter zabronionych przestępstw podpowiada, że zamysłem prawodawcy nie było stworzenie systemu prawa karnego, a zamieszczone tam przepisy, wbrew opinii Liwiusza, miały dla prawa karnego charakter zaledwie epizodyczny.

W okresie przedsullańskim wyróżnić można jeszcze kilka innych ustaw o charakterze okazjonalnym, po pierwsze – przeciwko zdzierstwom¹⁶: *lex Calpurnia de repetundis* (149 r. p.n.e.), *lex Acilia repetundarum* (123 r. p.n.e.), po drugie, w sprawie *provocatio ad populum*: *lex Valeria de provocatione* (300 r. p.n.e.) poprzedzona być może podobnymi ustawami w latach 509 i 449 p.n.e. (*leges Valeriae*), a uzupełniona o *leges Porciae* (195 r. p.n.e.).

3. Korneliusz Sulla objął rządy na mocy *lex Valeria* z roku 82 p.n.e. jako *dictator legibus scribendis et rei publicae constituendae*¹⁷. Ponieważ przez państwo

¹² Servius, *in Virgilio ecl.* 4, 43. *In Numae legibus cautem est, ut si quis imprudens occidisset hominem, pro capite occisit agnatis eius in contione offeret arietem* (Lex Numae 13).

¹³ O sakralnym charakterze przepisów dotyczących zabójstwa w ustawach Numy i Ustawie XII Tablic M. Kaser, *Das altrömische ius*, Getynga 1949, s. 43 i n.

¹⁴ M.J. Zabłoccy, *Ustawa XII Tablic. Tekst–tłumaczenie–objaśnienia*, Warszawa 2000, s. 61, w objaśnieniu do przepisu zwracają uwagę na podobieństwo regulacji dotyczącej umyślnego i nieumyślnego podpalenia (tablica 8, 10).

¹⁵ Oprócz zabójstwa nieumyślnego (i być może umyślnego) zawierała przepisy przeciwko takim czynom, jak: śpiewanie znieważających, hańbiących (magicznych) pieśni (*carmen incantare*), uszkodzenie (obcięcie) części czyjogoś ciała (*membrum ruptum*), kradzież cudzych plonów przez wycięcie lub wypas zwierząt (*frugem aratro quaesitam noctu*), spalenie cudzego budynku lub stogu zboża (*frumenti iuxta domum positum combussere*), kradzież pod osłoną nocy (*furtum noctu*), oszukanie klienta przez patrona (*clienti fraudem facere*), złożenie fałszywych zeznań (*falsum testimonium*), podburzanie wroga lub wydanie wrogowi obywatela (*hostem concitavere, civem hosti tradidere*).

¹⁶ Por. zwłaszcza: W. Mossakowski, *Accusator w rzymskich procesach de repetundis w okresie republiki*, Toruń 1994, s. 19 i n.

¹⁷ M. Jaczynowska, *Historia starożytnego Rzymu*, Warszawa 1984, s. 165; T. Łoposzko, *Historia społeczna republikańskiego Rzymu*, Warszawa 1984, s. 277 i n.

przelewała się fala popełnianych, również w majestacie prawa (proskrypcje sulańskie), mordów i grabieży, Sulla podjął się dzieła restauracji republiki i stworzenia pierwszego w historii systemu prawa karnego w oparciu o ustawy przyjęte w zwykłym trybie przegłosowania ich na komicjach¹⁸.

Sulla jest autorem co najmniej 9 ustaw karnych. Wszystkie zostały uchwalone prawdopodobnie w tym samym 81 r. p.n.e. Oto ich wykaz:

– *Lex Cornelia de sicariis et veneficis* ustanowiona była głównie przeciwko skrytobójcom *sicarii* – skrytobójczym nożownikom, szerzej – bandytom, gangsterom przechadzającym się po Rzymie z ukrytą bronią z zamiarem zabicia bądź okradzenia kogoś. Karała również wytwarzanie, posiadanie, sprzedawanie i aplikowanie trucizny, umyślne podpalenie, a także doprowadzenie do niesłusznego skazania kogoś w procesie głównym. Celem ustawy było zapewnienie bezpieczeństwa publicznego w Rzymie i jego okolicy. Groziła *poena legis Corneliae*, w praktyce *aquae et ignis interdictio*¹⁹.

– *Lex Cornelia de vi* karała stosowanie przemocy. Jej wydanie nie jest dobrze udokumentowane.

– *Lex Cornelia de falsis* (inne nazwy: *nummaria*, *testamentaria*) powoływała *quaestio perpetua* w sprawach o zniszczenie, zmianę treści i sporządzenie fałszywego testamentu oraz w sprawach o fałszerstwo pieniędzy. Karą była *poena capitalis*, w praktyce *aquae et ignis interdictio*.

– *Lex Cornelia de iniuriis* obejmowała swymi przepisami różne rodzaje zniewagi: *pulsare* (bicie), *verberare* (chłostanie), *domum introire* (gwałtowne najście na cudzy dom). Powództwo rozpatrywano przed *iudicium publicum rei private* – *quaestio iniuriarum*. Występowano zatem jeszcze z *actio*, a nie z *accusatio*, ale zniewaga po raz pierwszy uzyskała status *crimen*. Karą była grzywna na rzecz poszkodowanego.

– *Lex Cornelia de adulteriis et de pudicitia* dotyczyła przestępstwa cudzołóstwa i innych zachowań nieobyczajnych. Jej istnienie nie jest pewne.

– *Lex Cornelia de maiestate* karała zdradę stanu. Pojęcie *crimen maiestatis* było zawsze nieostre i szerokie w swej treści. Teraz Sulla nadał nowe znaczenie temu terminowi: przed *quaestio de maiestate* stawali ci, którzy zwoływali wojska albo rozpoczynali działania wojenne przeciwko innemu państwu bez zgody senatu i ludu. Karą była *poena capitalis*, w praktyce *aquae et ignis interdictio*.

– *Lex Cornelia de repetundis* powoływała *quaestio perpetua* w sprawach wymuszeń urzędniczych na prowincjach (zdzierstw). Za Sulli groziła chyba jeszcze tylko kara grzywny – albo w pojedynczej, albo podwójnej wartości wyrządzonej

¹⁸ Dziełem Sulli stało się kompleksowe ustawodawstwo obejmujące niemalże wszystkie dziedziny życia publicznego, w sumie co najmniej 27 ustaw, por. K. Amielańczyk, *Ustawodawstwo Korneliusza Sulli na rzecz restauracji republiki i zaprowadzenia porządku publicznego*, *Annales UMCS, Sectio G*, 38 (1991), s. 1–14.

¹⁹ Por. zwłaszcza: K. Amielańczyk, *Lex Cornelia de sicariis et veneficis*, *Annales UMCS, Sectio G*, 43 (1996), s. 273 i n.

szkody. Dopiero w pryncypacie kary zaostrzono: orzekano wtedy deportację lub nawet karę śmierci.

– *Lex Cornelia de peculatu* karała przestępstwa defraudacji i przywłaszczenia pieniędzy państwowych, wprowadzała *quaestio de peculatis*. Karą była *poena capitalis*, w praktyce *aquae et ignis interdictio*.

– *Lex Cornelia de ambitu* ściagała korupcję w wyborach, a więc nieuczciwe praktyki kandydatów na magistratury (przekupstwa, wydawanie uczt i igrzysk, zabieganie o głosy wyborców w inny naganny sposób). Najczęściej spotykaną formą *ambitus* było rozdawnictwo pieniędzy w poszczególnych *tribus* czy centuriach. Karą była 10-letnia utrata *ius honorum*.

Powyższy wykaz ustaw sullańskich w sprawach karnych uzupełnić można o *lex Fabia de plagiariis*, wydaną na kilka lat przed dojściem Sulli do władzy, prawdopodobnie w roku 89 p.n.e. Dotyczyła ona *plagium*, tj. przestępstwa sprzedaży (kupna) człowieka wolnego wbrew jego woli, jak też przywłaszczenia sobie niewolnika wbrew woli jego pana oraz podburzania cudzego niewolnika do ucieczki. Sulla postanowienia tej ustawy musiał zaakceptować, skoro nie wydał w sprawie *plagium* własnej ustawy. Ustawę tę kompilatorzy justyniańscy dołączyli na końcu swojej kodyfikacji ustaw karnych, obejmującej *leges Corneliae* i *leges Iuliae* (D. 48,15). System *leges Corneliae* został jeszcze wzbogacony przez Pompejusza, który wydał w 55 r. p.n.e. *lex Pompeia de parricidis*, ustawę przeciwko zabójstwu krewnych. Pompejusz zainicjował też epizodyczną *lex Pompeia de vi* z 52 r. p.n.e.

Z czasem doszło do rewizji systemu sullańskich ustaw. Zapowiadała ją już *lex Iulia repetundarum* Cezara z 59 r. p.n.e. Właściwego przeglądu ustaw dokonał jednak dopiero cesarz August. Z dotychczasowych ustaw sullańskich utrzymały się: *lex Cornelia de sicariis et veneficis*, *lex Cornelia de falsis* i *lex Cornelia de iniuriis*. August zaakceptował też ustawę Cezara przeciwko zdrzierstwom. Natomiast dziełem cesarza Augusta stało się 7 nowych ustaw o tematyce karnej, prawdopodobnie wszystkie z 18 r. p.n.e., które w zasadzie zastąpiły dotychczasowe ustawy Sulli:

– *Lex Iulia de ambitu* przeciwko nadużyciom finansowym urzędników (zdrzierstwom) na prowincjach. Łagodziła karę w stosunku do ustawy Sulli do 5 lat zakazu sprawowania urzędów, ale za to wprowadzała grzywnę.

– *Lex Iulia de adulteriis coërcendis* przeciwko *adulterium* (cudzołóstwu), *incestum* (kazirodztwu), *stuprum* (obcowaniu z wolną, niezamężną kobietą), *lenocinium* (stręczycielstwo)²⁰. Karała przede wszystkim *adulterium*, tj. pozamałżeński stosunek seksualny mężatki z mężczyzną wolnym lub żonatym. W przypadku złapania na gorącym uczynku mężowi nie przysługiwało prawo do zabicia żony. Ojciec cudzołożnej córki mógł ją zabić, ale tylko razem z partnerem, jeśli zastał ich w swoim domu albo w domu męża córki. Mąż mógł zabić tylko partnera żony. Karą dla obojga, jeśli wniesiono *accusatio*, była *relegatio in insulam*, wygnanie

²⁰ Por. zwłaszcza: A. Sokala, *Lenocinium w prawie rzymskim*, Toruń 1992, s. 39 i n.

na wyspę, oczywiście każdego z oskarżonych na inną, oraz konfiskata połowy majątku.

– *Lex Iulia de annonae* przeciwko przestępstwu gromadzenia i spekulacji żywnością. Za przestępstwo groziły kary pieniężne.

– *Lex Iulia de maiestatis* wprowadzała *quaestio de maiestatis* w sprawach dotyczących przestępstw obrazy majestatu *populus Romanus*, takich jak wzniecenie buntu, przejście na stronę wroga, znieważenie magistratury rzymskiej. Karą za *vis publica* była *poena capitalis*, w praktyce *aquae et ignis interdictio*, za *vis privata* konfiskata 1/3 majątku.

– *Lex Iulia de vi publica et privata* (nie ma pewności, czy ustawa Cezara czy Augusta) wprowadzała odpowiedzialność za akty przemocy publicznej i prywatnej, w zależności od tego, czy naruszono *utilitas publica* czy *privata*. Karą była *poena capitalis*, w praktyce *aquae et ignis interdictio*.

– *Lex Iulia peculatus*, znana też jako *lex Iulia de residuis*, przeciwko przestępstwu sprzeniewierzenia pieniędzy publicznych. Karą była *poena capitalis*, w praktyce *aquae et ignis interdictio*.

– *Lex Iulia iudiciorum publicorum*, być może jedyna nieznajdująca odpowiedniczki w ustawodawstwie Sulli, dotycząca ujednoczenia postępowania w ramach sądownictwa *quaestiones*. Jedną z tzw. *leges Iuliae iudicariae*.

Zarówno *leges Corneliae*²¹, jak i uzupełniające je *leges Iuliae*²² wykazywały oczywiście moc obowiązującą w czasach cesarstwa, chociaż tradycyjny system *ordo iudiciorum publicorum*²³, opierający się na nich, przechodził już do lamusa historii. Zwłaszcza cesarze rzymscy poprzez twórczą interpretację, dokonywaną w reskryptach wobec *leges iudiciorum publicorum*, wpływali na zmiany obowiązującego prawa. W ten sam sposób decydowali o nowym znaczeniu istniejących już *crimina extraordinaria* i o wyznaczeniu znamion dla nowych przestępstw²⁴. Praktykę taką umożliwiał tryb *cognitio extra ordinem*²⁵. Innymi czynnikami, które miały wpływ na zakres obowiązywania ustaw karnych, były uchwały senatu rzymskiego oraz opinie jurysprudencji.

²¹ Por. przegląd ustaw karnych Sulli: K. Amelańczyk, *Ustawodawstwo Korneliusza Sulli...*, s. 10 i n.

²² Na ten temat por. zwłaszcza: H.-D. Ziegler, *Untersuchungen zur Strafrechtsgesetzgebung des Augustus*, München 1964, s. 5 i n. Większość *leges Iuliae* jest prawdopodobnie autorstwa Augusta, ale są wśród nich na pewno ustawy wydane przez Cezara (np. *lex Iulia repetundarum* z 59 r. p.n.e.). O wątpliwościach co do autorstwa poszczególnych ustaw: B. Santalucia, *Diritto e processo penale nell'antica Roma*, Milano 1989, s. 91–97.

²³ *Quaestiones perpetuae* na pewno nie działały już w czasach Paulusa (II/III w. n.e.), por. D. 48,1,8.

²⁴ Oczywiście chodzi tu nie tyle o ściganie jakichś nowych zachowań, lecz o tworzenie nowych, jak to niegdyś ujmował U. Brasiello, „figur kryminalnych”, por. U. Brasiello, *Note introduttive allo studio dei crimini romani*, SDHI 12 (1946), s. 171 i n.

²⁵ W ramach *ordo iudiciorum* takie zmiany nie były możliwe ani w zakresie tworzenia nowych typów przestępstw, ani zmiany zakresu ich znamion czy określania nowych kar.

4. Listę obowiązujących w cesarstwie rzymskich ustaw karnych przypomniał na pocz. III wieku n.e. jurysta Macer:

D. 48,1,1 (*Macer libro primo de publicis iudiciis*): *Non omnia iudicia, in quibus crimen vertitur, et publica sunt, sed ea tantum, quae ex legibus iudiciorum publicorum veniunt, ut Iulia maiestatis, Iulia de adulteriis, Cornelia de sicariis et veneficis, Pompeia parricidii, Iulia peculatus, Cornelia de testamentis, Iulia de vi privata, Iulia de vi publica, Iulia ambitus, Iulia repetundarum, Iulia de annona.*

Powyższy przekaz Macera dowodzi obowiązywania w jego czasach dwóch ustaw Korneliusza Sulli: ustawy przeciwko skrytobójcom, tj. głównie nożownikom (*sicarii*) i trucicielom (*venefici*), ustawy przeciwko fałszerstwom (*crimen falsi*), jednej ustawy Pompejusza przeciwko zabójstwu krewnych (*parricidium*) oraz ośmiu ustaw julijskich (Augusta i Cezara): przeciwko przestępstwu obrazy majestatu (*crimen laesae maiestatis*), cudzołóstwu (*adulterium*), defraudacji pieniędzy publicznych (*peculatus*), przemocy publicznej i prywatnej (*vis publica* i *vis privata*), przestępstwom wyborczym (*ambitus*), zdzierstwu (*crimen repetundarum*)²⁶.

Najistotniejszym narzędziem twórczej interpretacji ustaw karnych okazały się konstytucje cesarskie (najczęściej reskrypty, rządziej edykty i dekrety). Jak pisał Gaius: *Constitutio principis est quod imperator decreto vel edicto vel epistula constituit, nec umquam dubitatum est, quin id legis vicem optineat* (G. 1,5). [„Konstytucją cesarską jest to, co cesarz ustanowił w dekreście lub edykście, albo w liście, i nigdy nie wątpiono, że ma to moc ustawy”].

Wedle aktualnej wiedzy największą aktywność w zakresie prawa karnego przejawiali, wzbogacając swymi konstytucjami (reskryptami) materię *leges iudiciorum publicorum*, następujący cesarze rzymscy z dynastii Antoninów: Trajan (98–117), Hadrian (117–138)²⁷, Antoninus Pius (138–161)²⁸, „boscy bracia” Marek Aureliusz (161–180) i Lucjusz Werus (161–169), a z dynastii Sewerów: Septimiusz Sewer (193–211) i Karakalla (211–217).

Sam tylko cesarz Hadrian wydał co najmniej 56 rozporządzeń o charakterze karnoprawnym, z których znakomita większość (co najmniej 39, a zapewne znacznie więcej) to reskrypty. Hadrian dokonał twórczej interpretacji przede wszystkim *legis Corneliae de sicariis et veneficis*, czyniąc z niej powszechne prawo o zabójstwie (co najmniej 6 reskryptów). Kolejne konstytucje dotyczyły takich ustaw, jak: *lex Pompeia de parricidis*, *lex Cornelia de adulteriis*, *lex Iulia de peculatus*, *lex Cornelia de falsis* i *lex Fabia de plagiariis*. Jak więc widać, Hadrian

²⁶ Por. także zestawienia wraz z omówieniem: G. Rotondi, *Leges publicae populi Romani*, Milano 1912 (przedruk: Hildesheim 1962), s. 258 i n. (pocz. od *lex Fabia de plagiariis*); R. Bauman, *op. cit.*, s. 106–107; M. Kuryłowicz, *op. cit.*, s. 33 i n.

²⁷ Por. ostatnio: K. Amielańczyk, *Rzymskie prawo karne w reskryptach cesarza Hadriana*, Lublin 2006 (*passim*).

²⁸ V. Marotta, *Multa de iure sanxit. Aspetti della politica del diritto di Antonino Pio*, Milano 1988, s. 169–351.

dokonał niemal kompleksowego przeglądu znamion przestępstw zawartych w *leges iudiciorum publicorum*²⁹.

Z okresu dominatu wyróżnić należałoby cesarza Konstantyna Wielkiego (306–337), który wydawał konstytucje dotyczące *lex Iulia maiestatis* i *lex Iulia adulteriis*. Formalnie znosząc konstytucją z 318 r. *ius vitae necisque*, wpłynął też na zakres karania ustawy przeciwko zabójstwu krewnych: *lex Iulia de parricidis*.

Znane są także liczne *senatus consulta* w sprawach karnych. Stanowią one często interpretację ustaw karnych. Zresztą zgodnie z opinią Gaiusa: *Senatus consultum est, quod senatus iubet atque constituit; idque legis vicem obtinet, quamvis fuerit quaesitum* (G. 1,4) [„Uchwałą senatu jest to, co senat nakazuje i ustanawia; ma ona moc ustawy, choć co do tego były wątpliwości”].

Do najbardziej znanych uchwał senatu, wpływających na zakres obowiązywania *leges iudiciorum publicorum*, należały zwłaszcza – często nieznane z nazwy – uchwały rozszerzające odpowiedzialność za przestępstwa opisane w ustawie Sulli *lex Cornelia de sicariis et veneficis*. Na podstawie *senatus consultum* karę z ustawy Sulli ponosił zatem sprawca, którego rodzina, za jego wiedzą, podnosiła broń, aby uzyskać lub odzyskać posiadanie, jak również ten, kto wzniecał bunt, ukrywał szczątki rozbitego statku, składał fałszywe zeznania albo polecał je złożyć, by doprowadzić do skazania niewinnego, a także ten, kto kastrował inną osobę dla rozrywki lub zysku (D. 48,8,3,4). Ponadto wydane zostały dwie kolejne uchwały senatu, dotyczące rozszerzenia zakresu przestępstwa *veneficium* z ustawy Sulli³⁰. Sullańskiej normy *ne quis iudicio circumvenire* dotyczyło *s.c. Calvisianum* z 4 r. p.n.e., powołujące sąd 5 senatorów, mający rozpatrywać przypadki *concessio*, tj. wymuszenia urzędniczego, wcześniej podpadającego pod *lex Iulia repetundarum*.

Ponadto wydane zostało *s.c. Geminianum* z 29 r. n.e., rozciągające kary z *lex Cornelia de falsis* na świadków składających fałszywe zeznania. Według Macera, jeśli ktoś przyjmował pieniądze, ponieważ zagroził oskarżeniem kogoś, proces publiczny powinien zostać wszczęty na podstawie uchwał senatu, które rozciągają karę z *lex Cornelia* na tych, którzy spiskują, by oskarżyć niewinnego, albo na tych, co przyjmują pieniądze za wniesienie albo powstrzymanie się od oskarżenia, albo złożenie, lub też nie, obciążających zeznań (D. 47,13,2).

Jednak wiedzę o rzymskich ustawach karnych czerpiemy przede wszystkim z przekazów na ich temat *iusuris prudentes*. Juryści komentowali zresztą nie tylko same ustawy, przywołując nawet czasami ich literalne brzmienie, ale też *senatus*

²⁹ K. Amielańczyk, *Rzymskie prawo karne...*, s. 53 i n.

³⁰ W pierwszej z uchwał przewidziano odpowiedzialność za truciicielstwo i karę relegacji dla kobiety, która wprawdzie nie ze złym zamiarem (*malo animo*), ale jednak niewłaściwy, szkodliwy środek (*malo exemplo*) zaordynuje, po którym ofiara umrze. W drugiej z kolei przewidziano, że handlarze olejkami (*pigmentarii*), którzy bez zastanowienia (*lustramenti causa*) podają trucizny, również podpadają pod karę z ustawy Sulli. Na temat tych uchwał por. E. Höbenreich, *Due senatus-consulti in tema di veneficio* (Marcian 14 inst. D. 48,8,3,2 e 3), *Archivio Giuridico Filippo Serafini* 208 (1988), s. 76 i n.

consulta oraz edykty, reskrypty i dekryty wydawane przez cesarzy w odniesieniu do ustaw. Opinie rzymskich jurystów, którzy posiadali *ius publice respondendi*, miały również moc ustawy, o czym przekonywał Gaius: *Responsa prudentium sunt sententiae et opiniones eorum, quibus permissum est iura condere. Quorum omnium si in unum sententiae concurrunt, id quod ita sentiunt, legis vicem optinet; si vero dissentiunt, iudici licet quam velit sententiam sequi* (G. 1,7) [„Odpowiedziami znawców prawa były poglądy i opinie tych prawników, którym wolno było tworzyć prawa. W przypadku zgodności ich poglądów, taki zgodny pogląd miał moc ustawy. W przypadku braku zgodności, sędzia mógł pójść za poglądem jurysty przez siebie wybranym”].

Juryści rzymscy, jeśliby porównać zakres zainteresowania materią prawa prywatnego i prawa karnego, nie wykazywali znaczącego zainteresowania tą ostatnią. Dość powiedzieć, że w podstawowym dla poznania prawa rzymskiego zbiorze komentarzy i opinii przedstawiciele jurysprudencji, zawartych w Digestach Justyniana, na 50 ksiąg tylko dwie: czterdziesta siódma i czterdziesta ósma, nazwane księgami straszliwymi (*libres terribiles*), poświęcone zostały prawu karnemu³¹. Juryści oprócz wygłaszania własnych opinii na pewno współuczestniczyli w tworzeniu prawa cesarskiego. Reskrypty cesarskie, chociaż autoryzowane w każdym przypadku imieniem cesarza, przygotowywane były w ramach kancelarii cesarskiej, *scrinium epistulorum*, zatrudniającej także jurystów³². Prawdopodobnie znaczący wpływ na kształt najważniejszych rozwiązań, przyjętych w reskryptach, mieli najwybitniejsi z jurystów epoki, skupieni w *consilium principis*³³.

Aktywność wykazywali zwłaszcza tacy juryści, jak: Ulpianus, Paulus, Marcianus, Callistratus, Venuleius Saturninus, Volusius Mecianus³⁴. Relacje na temat prawa karnego znaleźć można w szczególności we fragmentach prac: Ulpiana (dzieła: *de officio proconsulis, ad edictum, disputationes, de adulteriis*), Cal-

³¹ Por. M. Kuryłowicz, *Libri terribiles. Z historii rzymskiego prawa karnego*, [w:] *W kręgu teorii i praktyki prawa karnego (Księga poświęcona pamięci Profesora Andrzeja Wąska)*, Lublin 2005, s. 745–755.

³² Praca w kancelarii cesarskiej dla wielu jurystów była dopiero odskocznią do dalszej kariery urzędniczej.

³³ Taki dowód źródłowy istnieje co do Antoninusa Piusa, por. S.H.A. *Pius* 12,1. *Multa de iure sanxit ususque est iuris peritis Vindio Vero, Salvio Valente, Volusio Maeciano, Ulpio Marcello et Diavoleno*. Zatem tacy juryści, jak Vindius Verus, Volusius Maecianus, Marcellus czy Jawolenus, wpływali na pewno na kształt konstytucji tego cesarza.

³⁴ O dziełach jurystów rzymskich o tematyce prawnokarnej w ogólności por. V. Giuffrè, *La repressione criminale nell'esperienza romana*, Napoli 1998, s. 128 i n., co do poszczególnych jurystów: A. Dell'Oro, *I libri de officio nella giurisprudenza romana*, Milano 1960 (Ulpian, Veneleius Saturninus, Paulus); R. Bonini, *I libri de cognitionibus di Callistrato. Ricerche sull'elaborazione giurisprudenziale della cognitio extra ordinem*, Milano 1964 (Callistratus); G. Polara, *Marciano e l'elemento soggettivo del reato. Delinquitur aut proposito aut impetu aut casu*, BIDR 77 (1974) (Marcianus); L. Fanizza, *Giuristi crimini leggi nell'età degli Antonini*, Napoli 1982 (Venuleius Saturninus, Volusius Maecianus).

lustrata (de cognitionibus, quaestiones), Marcianusa (institutiones, de iudiciis publicis, de delatoribus), Paulusa (de officio proconsulis, de poenis paganorum, ad s.c. Turpilianum, de portionibus), Papiniana (de adulteriis, responsa), Venuleius Saturninus (de iudiciis publicis, de officio proconsulis), Modestina (pandecta, de poenis), Menandra (de re militari). Cenne informacje zawierają także poklasyczne zbiory prywatne, takie jak: *Pauli Sententiae* i w szerszym jeszcze zakresie *Collatio legum Mosaicarum et Romanarum*.

Spośród wymienionych prac najważniejsze znaczenie dla poznania ustawodawstwa rzymskiego w zakresie prawa karnego ma obszerny przekaz Ulpiana w dziele *de officio proconsulis*, znany z tekstu *Collatio* i *Digestów* Justyniana³⁵. Ulpian wielokrotnie dosłownie cytuje treść ustaw bądź odnoszących się do nich reskryptów cesarskich. Wtedy wartość przekazu szczególnie wzrasta. Przekaz Ulpiana bardzo często wspierają i jednocześnie pozytywnie weryfikują wypowiedzi innych jurystów klasycznych, choćby Marcianusa czy Callistratusa, jak to się dzieje w przypadku *lex Cornelia de sicariis et veneficis*. Choć nie zawsze juryści posługują się cytatami, dostrzegalna jest ich dbałość o wierność relacji na temat obowiązujących norm.

5. Kodyfikacje prawa rzymskiego nie oznaczały niestety dzieła ocalenia oryginalnego brzmienia ustaw. Co więcej, rzec można, że z chwilą ich ogłoszenia, z formalnego punktu widzenia, *leges iudiciorum publicorum* przestawały automatycznie obowiązywać, ustępując miejsca – mającym moc ustawy – regulacjom cesarskim. Zabiegi kodyfikacyjne skutkowały jednak tym, że uwzględnienie w dziele kodyfikacji działalności interpretacyjnej cesarza, jurysprudencji i senatu rzymskiego, dokonywanej w oparciu o *leges iudiciorum publicorum*, pomogło w utrwaleniu znacznej części dawnych ustawowych rozwiązań. Pomijam tu zbiory prywatne cesarskich konstytucji (Kodeksy: Gregoriański i Hermogeniański), bo ważniejsze od nich były zbiory urzędowe. Kodeks Teodozjański z 438 r. n.e. zawierał konstytucje cesarskie (dotyczące także materii ustaw karnych), wydawane począwszy od Konstantyna Wielkiego, i potwierdzał ważność konstytucji zawartych w zbiorach prywatnych (księga 9). Kodeks Justyniański z 529 r. n.e. zawierał konstytucje od cesarza Hadriana (również księga 9). Z kolei relacje jurystów na temat *leges iudiciorum publicorum*, konstytucji i uchwał senatu zawierała księga 48 *Digestów* Justyniana. *Digesta* także zostały ogłoszone jako obowiązująca ustawa.

Systematyka tytułów obejmujących materię odnoszącą się do *leges iudiciorum publicorum* w wymienionych wyżej „działach kodyfikacji” była zbliżona. Za każdym razem obejmowała 12 tytułów. Dla jej zobrazowania niechaj posłużą, przykładowo, *Digesta*:

³⁵ Omówienie zawartości przekazu Ulpiana zgodnie z zastosowaną w dziele jurysty systematyką u A. Dell’Oro, *op. cit.*, s. 157–205, według którego pierwszorzędne znaczenie mają księgi od VII do X. Por. także ostatnio: A. Nogrady, *Römisches Strafrecht nach Ulpian. Buch 7 bis 9 De officio proconsulis*, Berlin 2006.

- *Ad legem Iuliam maiestatis* (D. 48,4)
- *Ad legem Iuliam de adulteriis coercendis* (D. 48,5)
- *Ad legem Iuliam de vi publica* (D. 48,6)
- *Ad legem Iuliam de vi privata* (D. 48,7)
- *Ad legem Corneliam de sicariis et veneficis* (D. 48,8)
- *De lege Pompeia de parricidiis* (D. 48,9)
- *De lege Cornelia de falsis et de senatus consulto Liboniano* (D. 48,10)
- *De lege Iulia repetundarum* (D. 48,11)
- *De lege Iulia de annonae* (D. 48,12)
- *Ad legem Iuliam peculatus et de sacrilegis et de residuis* (D. 48,13)
- *De lege Iulia ambitus* (D. 48,14)
- *De lege Fabia de plagiariis* (D. 48,15)

W stosunku do systematyki Digestów zwraca uwagę wyłączenie w Kodeksach Teodozjusza i Justyniana *veneficium* z tytułu ustawy *lex Cornelia de sicariis et veneficis*, stworzenie w Kodeksie Justyniana tytułu *De maleficiis et mathematicis et ceteris similibus* („O złoczyńcach, matematykach i temu podobnych”), obejmującego przypadki magii prowadzącej do śmierci, a także nieobecność *legis Pompeiae de parricidis* w Kodeksie Justyniana, za to wyróżnienie w nim tytułu *De iniuriis*³⁶.

Aus der Geschichte der römischen Gesetzgebung in Strafsachen. Versuch einer Periodisierung

Zusammenfassung

Auf die Geschichte des römischen Strafrechts kann man aus der Perspektive des Schicksals der strafrechtlichen Gesetzgebung schauen. Im Aufsatz wurde eine derartige Periodisierung derselben vorgeschlagen, wo das Strafgesetz den ihm gehörigen Platz fand. Es werden folgende Zeitabschnitte hervorgehoben: 1. der episodischen Gesetzgebung, 2. der systemhaften Gesetzgebung, 3. der gesetzgebenden Interpretation der Kaiser, des Senats und der Jurisprudenz, 4. der Kodifizierung der Strafgesetze im Rahmen der Rechtskodifikationen. Der Aufsatz bringt einen Abriss der Strafgesetzs-geschichte, angefangen von den *leges regiae* des Königs Numa Pompilius bis zur Kodifikation Justinians, in welcher die im Laufe vieler Jahrhunderte erlassenen kaiserlichen Grundgesetze, Senatsbeschlüsse und Überlieferungen der Jurisprudenz über Angelegenheiten aus den *leges iudiciorum publicorum* zusammengefasst wurden.

³⁶ Aktualność co najmniej niektórych przepisów *legis Corneliae de iniuriis* w Digestach Justyniana potwierdzona została wprawdzie nie tytułem, ale przekazem pochodzącym od jurysty (D. 47,10,5).